

"בזכותם": התייחסות התקשורת לשאלת מחיר הנפגעים במבצע "צוק איתן"

ציפי ישראלי ואלישבע רוסמן

סוגיית הנפגעים בפעולות מלחמתיות החלה לעלות על סדר היום הציבורי, הפוליטי-צבאי והתקשורתי בעולם הדמוקרטי-מערבי בעיקר משנות התשעים של המאה העשרים. מאמר זה בוחן את אופן התייחסותה של התקשורת הישראלית לחיילים שנפגעו במהלך מבצע "צוק איתן", במיוחד לאור דפוסי הסיקור של נושא זה בעבר. נראה כי למרות התחושה של "מלחמת אין ברירה" בעת המבצע, הסיקור של הנפגעים במהלכה לא חזר באופן מלא לדפוסים ה"מסורתיים" מן העבר. התקשורת עסקה בנפגעים ובמחיר הלחימה במבצע, אך עשתה זאת תוך ניסיון מודע למנוע פגיעה במורל הלאומי ולהימנע מביקורת האופן שבו הוצג המחיר נועד להימנע מגרימת דמורליזציה ולהעצמת תחושת הגאווה הלאומית. התנהלות זו מעוררת מחשבה לגבי תפקידה של התקשורת בישראל בנושאים ביטחוניים, וכן לגבי האופן בו היא תופסת את תפקידה בהקשרים אלה.

מילות מפתח: צבא, תקשורת, נפגעים, שכול, חיילים, "צוק איתן".

מבוא

בסיום השלב הקרקעי במבצע "צוק איתן" הופיעה על פני כל העמוד הראשון של העיתון "ידיעות אחרונות" תמונת פסיפס גדולה, שכללה צילום אישי של כל אחד מ-67 החיילים שנהרגו במהלך המבצע. הכותרת הראשית והבולטת שליוותה את הצילום הייתה: "בזכותם". תמונה זו היא מעין מיקרוקוסמוס של סיקור נפגעי "צוק איתן" בתקשורת הישראלית, והיא מעלה שאלות בנוגע ליחס לנפגעים במהלך

ד"ר ציפי ישראלי היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה באוניברסיטת תל-אביב. ד"ר אלישבע רוסמן היא מרצה במחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בראילן.

פעולה צבאית. לכאורה, הבחירה בביטוי "בזכותם" ומאפייני הסיקור מספרים סיפור ברור: העיתון מזהיר כי מותם בקרב של החיילים לא היה לשווא. האם נרטיב זה אכן מייצג את התנהלותה של התקשורת הישראלית בנושא הנפגעים לכל אורך המבצע? מאמר זה מבקש לבחון את אופן ההתייחסות של התקשורת לסיקור חיילים שנפגעו במהלך "צוק איתן", במיוחד לאור דפוסי הסיקור של נושא זה בעבר. במסגרת זו בוחן המאמר את השאלות הבאות: כיצד הנושא מוצג? האם הוא עולה בקנה אחד עם הספרות המחקרית בנושא? האם ניתן לזהות דפוס התנהלות שממשיך את דפוסי העבר, או שמדובר בדפוס חדש, שונה? המאמר עוקב אחר הסיקור התקשורתי של החיילים הנפגעים בשלושת העיתונים המרכזיים בישראל (מודפסים ומקוונים): "ידיעות אחרונות", "ישראל היום" ו"הארץ".¹ בחלקו הראשון סוקר המאמר את הספרות הרלוונטית, תוך התייחסות לתקשורת ולסוגיית הנפגעים, וכן לשינויים ולמגמות בספרות זאת בנושא של סיקור נפגעים ושכול צבאי. לאחר מכן מציג המאמר את ממצאי המחקר על פי חלוקה לשלבי הלחימה במהלך "צוק איתן", ולבסוף הוא דן בממצאים ובהשלכותיהם.

סקירת ספרות: שינויים ומגמות ביחס לסוגיית הנפגעים והשכול בלוחמה צבאית

סוגיית הנפגעים החלה לתפוס מקום מרכזי על סדר היום הציבורי, הפוליטי צבאי והתקשורתי בעולם הדמוקרטי-מערבי בעיקר משנות התשעים של המאה העשרים. השינוי שחל ביחס למוות הצבאי הביא להגברת הרגישות לנפגעים והוא מוצג גם כ"פחד מחללים" (casualty phobia).² בהתאם לתפיסה זו, המלחמה ה"פוסט הרואית", בניגוד למלחמה ההרואית, מאופיינת בשני כללים שמכתיבה החברה הפוסט מודרנית: הכלל הראשון הוא "אסור להרוג" – על הצבא להימנע מגרימת נפגעים לאויב (בעיקר אזרחים); הכלל השני, הנחשב לדומיננטי יותר, הוא "אסור להיהרג" – על הצבא להימנע, עד כמה שניתן, מנפגעים לכוחותיו.³ כלומר, החברה הדמוקרטית אינה מסתפקת, כבעבר, בהשגת תוצאות מבצעיות טובות, אלא דורשת מספר מזערי של נפגעים לכוחותיה כמדד להצלחה בשדה הקרב, ולעיתים אף כתנאי ליציאה לפעילות צבאית. הבעיה היא שהיכולת לסבול נפגעים היא גורם קשה למדידה, וכך גם הניסיון לחזות מהו "גבול ההסכמה" לגבי חיי אדם. בכל מקרה, ההשפעה של מספר הנפגעים אינה נמדדת במספרים אבסולוטיים, אלא בנכונות הספיגה של חברה מסוימת.⁴

הטכנולוגיה של שנות התשעים של המאה העשרים אפשרה למדינות להילחם עם אבדות מזעריות לכוחותיהן – למשל, מלחמת המפרץ הראשונה (1991) ומלחמת קוסובו (1999). התקופה המעצבת בישראל מבחינת אבדות בקרב הייתה תקופת השהייה ברצועת הביטחון בדרום לבנון (1985–2000). בתקופה זו, החשש

מנפגעים היה למרכיב דומיננטי עד כדי כך, שנטען שהפך במשך הזמן לגורם מכריע בקבלת החלטות ברמה הטקטית. צה"ל השתדל להימנע מהסיכונים הגלומים בפעולה יבשתית התקפית, כוחות הקרקע היחידים שעסקו באופן שגרתי בפשיטות עמוקות מן הסוג המסורתי היו, בניגוד לעבר, חיילי יחידות עילית, והתקפות כבדות יותר על תשתית חזבאללה נעשו כמעט כולן באמצעות אש מנגד (אווירית או ארטילרית). מפקדים בצה"ל הדגישו כי משימות הופסקו לעיתים קרובות בשל חשש מהסתבכות שבה יהיו נפגעים.⁵

מגמה זו המשיכה גם בשנות האלפיים. מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עפרת יצוקה" נפתחו בהתקפות מהאוויר, וגם במבצע "עמוד ענן" נעשה שימוש באותה גישה. המגמה כיום, גם בישראל, היא להימנע ככל הניתן מתמרון יבשתי. למרות הנאמר לעיל, תופעת ה"פחד מחללים" אינה קבועה. היא מושפעת מגורמים שונים, חיצוניים ופנימיים, ומהנסיבות שבהן מתנהלת הלוחמה. גורמים אלה עשויים לפצות על רגישות לנפגעים, או לחילופין להחריפה;⁶ חלקם עולים תוך כדי הלחימה וחלקם לפני. כלל הגורמים קשורים זה לזה ויוצרים אקלים מסוים וסובייקטיבי המשפיע על תחושותיהן של מדינה נתונה וחברה נתונה ביחס לנפגעים.

להלן יפורטו שורת גורמים המשפיעים על סוגיית ה"פחד מחללים".

צדקת הלחימה

ניתן לומר בהכללה שככל שהלחימה נתפסת כ"מלחמת אין ברירה", כמוצדקת ונחוצה, והאיום נתפס כגבוה, עולה הנכונות לספיגת נפגעים, ולהפך.⁷ גורם זה עשוי להיות רלוונטי טרם היציאה ללחימה, אך מכיוון שתפיסת הלוחמה עשויה להשתנות עם הזמן, ניתן לזהות שינויים גם תוך כדי האירוע עצמו, ובכלל זה ביחס לנפגעים. בדרך כלל, בשלב הראשון של הלוחמה היא נתפסת כמוצדקת ונחוצה, ולכן, לפחות בשלב זה קיימת נכונות לשלם את מחיר הנפגעים. בשלבים הבאים של הלוחמה עשויים לחול שינויים ביחס אליה, ולכן הגורם "משך הלחימה", שיתואר בהמשך, הוא משמעותי ביותר בהקשר של הנכונות לספוג נפגעים.

תוצאות הפעולות הצבאיות

כאשר הלוחמה נתפסת כמחמיצה את מטרותיה או ככישלון ממש, יורדת הנכונות לספוג נפגעים, ולהפך: ככל שהלוחמה נתפסת כמוצלחת יותר ושוררת אמונה בניצחון, כך מתחזקת ההשלמה עם מספר גבוה יותר של נפגעים. ממחקרים אמריקאיים עולה שזהו משתנה חשוב אף יותר מצדקת המלחמה.⁸ נראה שמדובר בשאלת "הביצה והתרנגולת" – האם כישלון או הצלחה נמדדים בהתאם למספר הנפגעים, או שמספר הנפגעים מביא לתחושת כישלון או הצלחה

משך הלחימה

התארכות הלחימה מביאה עמה לעיתים קרובות גם רגישות רבה יותר לנפגעים.⁹ יחד עם זאת, אם מדובר בלחימה ארוכה שלא כוללת מספר גבוה של נפגעים בבת אחת, דהיינו הנפגעים מתפרסים על פני תקופה ארוכה, נוצרת לעיתים הסתגלות למצב, ובהתאם לכך עולה הנכונות לספיגת נפגעים.¹⁰

מספר הנפגעים בלחימה וזהותם

ככל שמספר הנפגעים גדל, כך יורדת הנכונות לספוג נפגעים.¹¹ כאמור, לצד המספר המוחלט של נפגעים, יש חשיבות גם לקצב הצטברותם. במילים אחרות, אותו מספר נפגעים, אך בפיזור שונה, ייצור יחס שונה אליהם. למשל, אירוע יחיד בו יש נפגעים רבים בבת אחת ייתפס אחרת משרשרת אירועים שבאופן מצטבר היה בהם מספר זהה של נפגעים.¹² גם זהות הנפגעים יכולה להתברר כמשמעותית ולהשפיע על השיח בנושא:¹³ נפגעים בעלי דרגה בכירה נתפסים אחרת מנפגעים שהם חיילים זוטרים.

הנהגה בעת לחימה

הדיון בגורם זה בספרות המקצועית מדבר על שתי רמות השפעה של ההנהגה: א. מידת נחישותה של ההנהגה – הנהגה המציגה קו ברור ונחוש לגבי מטרות הלוחמה תורמת לתפיסת מחיר הנפגעים. קו המבהיר מדוע ייתכן והיו נפגעים מחזק נכונות לספיגתם, ולהפך. אדוארד לוטוואק טוען שמנהיגים מיוחדים, בעלי כוח רצון יוצא מן הכלל ובעלי כישרון מנהיגותי יוצא דופן, עשויים להרחיב (גם אם במאמץ רב) את כושר הפעולה שלהם, ובכך להתגבר, לפחות באופן חלקי, על חוסר הרצון לספוג נפגעים.¹⁴

ב. תפיסת ההנהגה את הציבור – מדיניות מניעת נפגעים מוטמעת בציבור כאשר להנהגה יש ספק לגבי מידת הנכונות שלו לספוג נפגעים, בין אם לספקות אלה יש בסיס עובדתי מוצק ובין אם לאו. מדיניות זו עשויה להיות מושתתת על הנחה מוטעית: לעיתים, ההנהגה אינה מעריכה נכונה את יכולתו או אי-יכולתו או את נכונותו של הציבור לספוג נפגעים. מדיניות הרגישות לנפגעים בנויה בדרך כלל על הערכת ההנהגה את התגובה של אליטות חברתיות למספר חללים גבוה.¹⁵ ממחקר ישראלי שנערך ב-2009 עולה כי מפקדים רבים סבורים שהחברה הישראלית התעייפה מלשלם את מחיר הנפגעים וכי תפיסה זו השפיעה על קבלת ההחלטות הטקטית שלהם לפני ובזמן הלחימה.¹⁶

שינוי בערכים חברתיים

ערכים חברתיים קולקטיביים מאפשרים ספיגת נפגעים גבוהה יותר, בעוד שערכים חברתיים אינדיבידואליים מחלישים יכולת ספיגה זו. ראיתם של הנופלים בלחימה

כאנשים פרטיים, שאין אפשרות להתגבר על חסרונם ואין דבר היכול לכפר על קורבנם, מחלישה נכונות לספיגת נפגעים.¹⁷ החברה הישראלית הפכה בשנות התשעים של המאה העשרים לחברה המעמידה את טובת הפרט במרכז. בעשור הראשון של המאה ה-21, זהות זו הפכה למורכבת:¹⁸ ניתן לזהות חזרה מסוימת לקולקטיביות חברתית, אולם בשונה מהעבר, מדובר בקולקטיביות הכוללת בתוכה מרכיבים של טובת הפרט.¹⁹ העובדה שחיילים החלו להיתפס כפרטים נבעה, בין היתר, מהשינויים שחלו במקומן של משפחות החיילים, כפי שניתן ללמוד מהגורם הבא.

שינויים במקומן של משפחות החיילים

ככל שמשפחות החיילים מעורבות יותר בשירות הצבאי של בניהן, כך יורדת הנכונות לספיגת נפגעים. כאשר חייל נתפס כ"ילד", כ"בן של", קשה יותר להשלים עם פגיעה בו. זאת, לעומת התפיסה שהפגיעה בחיילים לצורך ביטחון החברה הינה לגיטימית. במשך השנים חלו שינויים בהתנהגות של הורים ביחס למערכת הצבאית בישראל: החל משנות התשעים של המאה העשרים התחילו הורים להשמיע את קולם בנוגע ליחסה של המערכת הצבאית לילדיהם.²⁰ בד בבד, חל שינוי גם בדפוס ההתנהגות של משפחות שכולות: בעקבות מלחמת יום הכיפורים החלה להישמע ביקורת של הורים שכולים כלפי מקבלי החלטות על מות בניהם.²¹ הורים לחיילים הפכו בשנות התשעים למעורבים יותר ולביקורתיים יותר. יש הטוענים שההורים עברו בתקופה זו מתפיסה לפיה תפקיד החיילים הוא להגן על המדינה לתפיסה הגורסת שעל המדינה להגן על החיילים. נראה כי בשנות האלפיים חל שינוי במערכת יחסים זו וההורים נסוגו באופן מסוים מהתערבותם בתחום הביטחוני. יתכן ששינוי זה נבע, בין היתר, מעלייה בתחושת האיום הביטחוני בשנים אלו ומהתעצמות זירת הביטחון.²² יש הטוענים כי בניגוד לשיח השכול האנטי מלחמתי שהתקיים ממלחמת לבנון הראשונה עד מלחמת לבנון השנייה, בשנים האחרונות התפתח שיח חדש בחברה הישראלית, המקבל את מחיר הנפגעים.²³

התקשורת וסוגיית הנפגעים

אמצעי התקשורת הפכו בעשורים האחרונים לכלי מרכזי המעצב את היחס לנפגעים ואת ביטויי המוות במלחמות בדמוקרטיות המערביות. אדוארד לוטוואק מציין כי הסיקור התקשורתי גרם לסירוב להסכים אפילו למספר קטן של נפגעים במלחמות.²⁴

התנהלות התקשורת הישראלית מלמדת כי סיקור סוגיית הנפגעים יכול לפעול בשני כיוונים שונים ומנוגדים (דבר שהיה קיים כבר עם קום המדינה): מצד אחד, רצון לעשות שימוש בזכר הנופלים להגברת ההזדהות עם המדינה, ולפיכך לעסוק

בנושא ולהעצימו; מצד שני – וזו הייתה הגישה שרווחה הלכה למעשה במשך שנים – חשש שעיסוק תקשורתי נרחב בנפגעים עלול לפגוע במורל הציבור, לעורר תחושות של ייאוש, לגרום לנזק פוליטי ואף לעודד את האויב, ולפיכך יש להגבילו. בעשורים הראשונים למדינה רווחה הגישה השנייה. במקרים רבים נעשה ניסיון למנוע מהציבור מידע על מספר הנפגעים, והתקשורת הסתפקה באזכור מצומצם שלהם. בתקופה זו גם התבקשו עורכי העיתונים לפזר את מודעות האבל על פני מספר עמודים בכל גיליון, כדי לא ליצור את הרושם הכבד של אבדות מרובות. הסיקור המועט שבכל זאת הופיע היה דיסקרטי, יבש ותמציתי והכיל פרטים ביוגרפיים עובדתיים של הנופלים, ללא שימוש בציטוטים רגשיים. נדירים היו סיפורים אישיים או דברי הספד מפורטים.²⁵

עם השנים חלו שינויים ביחס לסיקור הסוגיה. מלחמת יום הכיפורים הייתה המלחמה הראשונה שבה סוגיית הנפגעים הפכה למרכזית. עם זאת, גם באירועים שלאחר מלחמת יום הכיפורים סיקור הנפגעים היה שולי. כך, למשל, באסון הנ"ד, בו נהרגו בהתרסקות מסוק "יסעור" 54 חיילים, הסיקור היה לקוני. שמות ההרוגים הופיעו ברשימה אחת, בתוך מסגרת משותפת, התיאור היה קצר וטכני וכלל את שם ההרוג ומקום הלווייתו, ולא הופיעו סיפורים אישיים של ההרוגים.²⁶ נורמות סיקור חדשות בנושא הנפגעים נוצרו במהלך מלחמת לבנון הראשונה. ככל שהמלחמה התארכה, גבר העיסוק בנושא זה בתקשורת: מספרי הנפגעים פורסמו מדי יום, ובכך הודגשה המגמה של הגידול בהם.

הגברת העיסוק של התקשורת בנפגעים התחזקה עוד בשנות התשעים של המאה העשרים. השילוב של אופי הלוחמה באותה תקופה (עצימות נמוכה) עם כניסתם של ערכים חברתיים מהעולם המערבי (כגון ערכים אינדיבידואליים) ועם התפתחותם המואצת של אמצעי התקשורת,²⁷ תרם לכך שסוגיית הנפגעים הפכה למרכזית בתקשורת הישראלית. אם בעבר הסתפקה התקשורת בפרסום שמותיהם של ההרוגים, ללא תמונותיהם וללא התייחסות פרטנית לכל חייל וחייל, הרי שעתה החלו לעמוד על סדר היום התקשורתי סיפוריהם האישיים של החיילים הנפגעים. הסיקור כלל מידע מקיף על הפצועים וההרוגים, כולל צילומים שלהם.

גם אופן ההתייחסות לנפגעים השתנה בשנות התשעים. החלו להופיע ביטויים ביקורתיים לגבי מספר ההרוגים ולגבי ההכרח במותם. המוות נתפס בתקשורת לעיתים קרובות כמוות מבוזבז, והנפגעים הפכו ממקריבי חייהם לקורבנות, ל"בשר תותחים", לילדים ש"הצבא לא שמר עליהם".²⁸ בהמשך למגמה זו, השתנו גילויי הכאב בסיקור והפכו לאישיים יותר. הלוויות החלו להיות מסוקרות בהרחבה, בכי של חיילים בציבור הפך לגיטימי ולבעל עניין ציבורי, וכן החלו להופיע עדויות מפורטות מפי חיילים על הנעשה "באמת" בשדה הקרב.

מגמה זו החלה בשנת 1988, בה הוצגו לראשונה בתקשורת חיילים בוכים בהלוויות צבאיות. בכי ואף התייפחות של חיילים בהלוויות קיבלו הבלטה בשנים שלאחר מכן גם בתצלומי תקריב בקדמת הבמה התקשורתית. בהזדמנויות שונות הובלטו ציטוטים מפי חיילים שהדגישו את הפחד מפני המוות, והובאו ביטוי מצוקה של חיילים, עד כדי הצגתם כמבוהלים ממש.²⁹

מראיונות עם אנשי תקשורת בשנות התשעים של המאה העשרים עולה כי הם היו מודעים לתהליך זה בתקשורת ולדילמות הסיקור שהוצגו לעיל. מצד אחד, הם ראו בסיקור הלוויה מחווה של כבוד לחייל ולמשפחתו על הקורבן הלאומי שהקריבו; מצד שני, הם ייחסו לסיקור הלוויות תפקידים כמו שיקוף מחיר הסכסוך הישראלי-ערבי ותוצאותיו לציבור הישראלי. הדכדוך והדיכאון שחשים הצופים במהלך הצפייה בהלוויה של חייל שנפל נתפסו על ידי עובדי הטלוויזיה כתוצאה של השפעה שלילית שהייתה לצפייה בסיקור התקשורת. לדברי אחד מאנשי התקשורת: "אין ספק שיש לסיקור הלוויות השפעה מצטברת [◀] במובן זה של שיקוף תוצאות המלחמה, הטלוויזיה מהווה גורם אנטי מלחמתי, המחליש את מטרות הצבא". ההתמודדות עם השפעות שליליות אלו נעשתה באמצעות שליטה במיון ובמינון הסיקור התקשורת, כפי שציין אחד מאנשי התקשורת: "באופן תיאורטי צריך היה לשדר את כל הטקסים, אך זה ייצור מצב בלתי נסבל של זילות ודמורליזציה".³⁰

מקובל לומר כי במלחמת לבנון השנייה המשיך השיח התקשורת הביקורתי ביחס למחיר הנפגעים. התמונה המחקרית מורכבת הרבה יותר. נראה כי במהלך השבועיים הראשונים של המלחמה לא עלתה כלל בתקשורת השאלה האם מחיר הנפגעים מוצדק או הכרחי. במהלך תקופה זו נמתחה בתקשורת ביקורת דווקא על הזהירות אותה נקט הצבא, שנועדה לצמצם פגיעה בחיילים ואף הביאה, לטענת המבקרים, לחשיפת העורף להמשך ירי הרקטות ולסכנה גדולה לאזרחי הצפון. הביקורת ביחס למחיר הנפגעים הופיעה בתקשורת רק סמוך לסיום המלחמה, וכן מיד לאחריה, והתמקדה במספר הרב של הנפגעים שצה"ל ספג בימים האחרונים של הלחימה, בקרב שנתפס כמיותר ובלתי נחוץ.³¹ כלומר, במקרה זה מדובר היה בביקורת טקטית ונקודתית ביחס לנפגעים.

מבצע "עופרת יצוקה" נתפס כנחוץ והכרחי וזכה לתמיכה נרחבת בדעת הקהל. במבצע זה בלטו דווקא משפחות הנפגעים וההרוגים, אשר הביעו בראיונות לתקשורת תמיכה בהמשך הלחימה על אף המחיר האישי ששילמו, וקראו לדרג המדיני והצבאי להמשיך בה עד להשגת מטרותיה.³² עם זאת, מספר הנפגעים הקטן יחסית במבצע זה אינו מאפשר הצגה נאותה של דפוס סיקור דומיננטי בנוגע לנושא הנפגעים. גם אופיו של מבצע "עמוד ענן", שהתקיים לאחר "עופרת

יצוקה" וכלל מתקפה אווירית בלבד, ללא נפגעים, אינו מאפשר דיון בדפוס סיקור הנפגעים באופן שהוצג לעיל ביחס לאירועים הקודמים.

סיקור נפגעים בתקשורת במהלך "צוק איתן"

ניתן לפנות עתה לניתוח הסיקור של סוגיית הנפגעים במבצע "צוק איתן" (יולי-אוגוסט 2014). המחקר מתבסס על ניתוח תוכן איכותני, שבמסגרתו בדקנו את כל סוגי הפריטים העיתונאיים: ידיעות, צילומים (הן בנפרד והן כנלווים לידיעה/כתבה), מאמרי מערכת, מאמרי דעה וכתבות שפורסמו במהלך כל אחד מימי המבצע בעיתונות הכתובה והמקוונת המרכזית בישראל ("ידיעות אחרונות", כולל Ynet, "ישראל היום" ו"הארץ", הן בגרסה המודפסת והן בגרסה האינטרנטית שלהם). בדקנו, בהתאם לסקירת הספרות שהוצגה לעיל, האם נושא הנפגעים עמד על סדר היום התקשורתי במהלך "צוק איתן", ואם כן – באיזה אופן? אילו תתי-נושאים עמדו על סדר היום? כיצד הוצגה הסוגיה בתקשורת?

העיסוק התקשורתי בנפגעים במהלך "צוק איתן" נסב סביב שני נושאים: האחד, העיסוק הישיר בשאלת מחיר הנפגעים; השני היה סיפור השכול. הממצאים מראים כי הנושא הראשון כמעט ולא עמד על סדר היום התקשורתי, וגם כאשר הדבר קרה, היה מדובר בסיקור שולי. לעומת זאת, הנושא השני היה מרכזי וזכה לבולטות גבוהה. הממצאים ביחס לסיקור השולי בשאלת מחיר הנפגעים מפתיעים ביחס למצופה מסקירת הספרות. לפיכך נתמקד בסוגיה זו.

האם התקשורת עסקה באופן ישיר במחיר הנפגעים?

שאלת מחיר הנפגעים במהלך מבצע "צוק איתן" עלתה על סדר היום התקשורתי מעט מאוד באופן ישיר. העיסוק בנושא זה היה תוצר של שלבי המבצע השונים. לצורך הניתוח נחלק את המבצע לארבעה שלבי משנה:

- המתקפה האווירית (8-17 ביולי 2014).
- הפעולה הקרקעית (17-27 ביולי 2014).
- לקראת סיום שלב המנהרות (28 ביולי-5 באוגוסט 2014).
- מהיציאה החד-צדדית ועד הפסקת האש האחרונה (5-26 באוגוסט 2014).

המתקפה האווירית

מבצע "צוק איתן" נפתח במתקפה אווירית על יעדים ברצועת עזה. בשלב זה, שאלת מחיר הנפגעים לא עמדה על סדר היום התקשורתי. הדבר מובן לכאורה, שכן כוחות הקרקע לא היו מעורבים באותו שלב. אולם שאלת המחיר לא עלתה על סדר היום התקשורתי גם כאשר גדונה האופציה לפעילות קרקעית. מאז החלה המתקפה האווירית (ולמעשה במהלך המבצע כולו) תמכה התקשורת במבצע קרקעי, אם כי מוגבל. תמיכה זו באה לידי ביטוי בבחירה לצטט פוליטיקאים שקראו

לפעולה קרקעית בכותרות ראשיות ובולטות ובאופן ישיר. כך ניתן למצוא ציטוטים כמו: "השר סער: 'צריך להכות בחמאס מכה חזקה'"³³; "לפיד: שקט תמורת שקט כבר לא על הפרק"³⁴; "רה"מ: 'כשאין הפסקת אש, תשובתנו היא אש: נעצים את המערכה'"³⁵. גם בכירים במערכת הצבאית צוטטו באופן דומה: "צה"ל תומך במבצע צבאי מוגבל"³⁶; "קצין בכיר: 'מוכנים לתמרון קרקעי'"³⁷, ועוד.

הפעולה הקרקעית

בשלב הבא של המבצע נכנסו כוחות קרקעיים של צה"ל לרצועת עזה. הפעולה הקרקעית הוצגה בתקשורת כהכרחית, כ"מלחמת אין ברירה". כותרות גדולות במיוחד בעיתונות הישראלית תמכו בכך על ידי שימוש במושגים "בלתי נמנעת"³⁸, "מלחמת אין ברירה"³⁹, ועוד. תמיכה זו באה לידי ביטוי גם במאמרים בולטים שנשאו כותרות כמו "צודקים"⁴⁰ ו"חמאס גרר את ישראל למבצע קרקעי"⁴¹. מאמר שנכתב תחת הכותרת "זכותנו להתגונן" טען כי: "[...] הבא להורגך השכם להורגו [...] חמאס לא הותיר לנו ברירה"⁴². גם במאמרים ובכותרות אלה לא הייתה כל התייחסות למחיר האפשרי בנפגעים, אלא רק גילויי תמיכה במהלך, ללא הצגת שאלות או ביקורת על תוצאותיו האפשריות.

בהמשך למגמה הכללית של התקשורת בשנות האלפיים לסקר חיילים⁴³, וספציפית בהמשך לתמיכה בפעולה קרקעית במבצע "צוק איתן", ניתן היה למצוא תמיכה תקשורתית רבה בחיילים שנועדו להיכנס לרצועת עזה. כך, לדוגמה, לקראת הכניסה הקרקעית פורסמה תמונת ענק של חיילים בתדרוך, מלווה בכותרת: "שובו בשלום". מאמר נלווה לתמונה נשא את הכותרת "הלב עם החיילים", והמסר העיקרי שלו היה "עכשיו כולנו מאוחדים בתפילה שישובו הביתה בשלום"⁴⁴.

הקרב בסג'עייה (20 ביולי 2014), שבו נהרגו שבעה חיילים, סימן נקודת ציון חשובה. העמודים הראשונים של העיתונים ביום שלאחר הקרב לא הבליטו את ההרוגים, אלא עסקו בהעלאת המורל הלאומי. העמודים הראשונים ב"דיעות אחרונות" וב"ישראל היום" הוקדשו למסר של "מלחמת אין ברירה": "[...] המלחמה לחיסול המנהרות היא לא מבצע התקפי. היא מכת מנע, מבצע הגנתי מובהק"⁴⁵. כותרות נוספות היו: "אנחנו ננצח": "מיום ששבנו אל האדמה הזו תוקף אותנו האויב הערבי ומנסה להשמידנו, ומיום שחזרנו אל האדמה הזו אנו יכולים לו. לא בלי לשלם מחיר, לא בלי לנשוך את השפתיים בכאב. אבל תמיד, בסופה של מערכה, עומדת ישראל חזקה ומאוחדת מול אויביה הנסים מפניה. אנחנו ננצח גם הפעם"⁴⁶; וכן, "לנצח ויהי מה": "[...] 'צוק איתן' [...] זוהי מלחמה שהוכרזה עלינו על ידי ארגון רצחני, מתועב, שכל הצדקת קיומו היא בשאיפה לחסל אותנו"⁴⁷. כותרות נוספות באותו יום מחזקות קו זה: "13 אחים לגבורה"⁴⁸; "הנאמנים והאמיצים"⁴⁹;

"מג"דים ולוחמים נהרגים כדי שמשפחות יוכלו לישון בבטחה; זה גם מחיר הלחימה הנוכחית, שכבר מזמן אינה פעולת ביטחון שוטף".⁵⁰

המסר שהופיע בעיתונים היה ברור: השיח אינו מתמקד בנפגעים ובכאב, אלא בעיצוב הרגשות ביחס למבצע הצבאי. דהיינו, נפגעים הם מחיר כואב, אבל הם חלק מהמלחמה, ואם על מדינה נגזר להילחם, עליה לשלם מחיר. כותרות העיתונים המשיכו בקו זה גם ביום שלאחר קרב סג'עייה (22 ביולי). כותרת גדולה בעמוד הראשון של "ידיעות אחרונות" הכריזה: "מפקדים למופת",⁵¹ והכותרות הנוספות באותו עיתון הדגישו גבורה, לחימה ונחישות: "הגנו בגופם";⁵² "צה"ל: לא להפסיק עכשיו";⁵³ "אנחנו חזקים ונשלים המשימה עד הסוף";⁵⁴ "[...] זה הרגע לאמץ יד רפה וברך כושלת ולשון שיבשה ודמעה זולגת, ולנשוך שפתיים ולהמשיך במעלה ההר ולשנן מנתן אלתרמן כי 'אין עם אשר ייסוג מחפירות חייו'. לשם כך נחוצה התגייסות רחבה [...]"⁵⁵; "הרמטכ"ל: המחיר כואב, ההישג ענק".⁵⁶ גם תכני המאמרים בעיתונים המשיכו רעיון זה: "עוד לא לעצור";⁵⁷ "תמונת ניצחון": "[...] יכול להיות שאת תמונת הניצחון כבר ראינו השבוע: עשרות אלפי הישראלים בהלוויותיהם של שלושה חיילים בודדים [...] ניצחונה של ישראל שהכרנו פעם וחשבנו שכבר לא קיימת";⁵⁸ "יום קשה: נושכים את השפתיים, ונלחמים";⁵⁹ "המח"ט: הם יורים – ואנחנו מנצחים".⁶⁰

כאשר בכל זאת הושמעה ביקורת כלשהי בשלב זה, היא הייתה מועטה ולא נגעה למחיר הנפגעים אלא לניהול הטקטי של המבצע. כותרת מייצגת של אחד המאמרים שנכתב באותה מגמה קבעה: "דשדוש בקצה המנהרה",⁶¹ ובמאמר עצמו נמתחה ביקורת על הטיפול הלקוי במנהרות. אף על פי כן, המסר התקשורתי היה, בסופו של דבר, "יש לנשוך שפתיים" ולהמשיך להילחם בשל הסכנה החד-משמעית. דפוס סיקור זה המשיך מנקודה זו והלאה: בעמוד הראשון של העיתונים הובלטו מדי יום צילומי ההרוגים ומספרם (מניין ההרוגים היומי והמצטבר), בעוד שסיפורם האישי הובא אך ורק בעמודים הפנימיים ובמוספים (במקומות השמורים לסיפורי ה"צבע"), אם כי על פי פורמטים מסורתיים. אין ספק שהייתה השפעה מצטברת למספרים ולתמונות של החיילים ההרוגים שפורסמו בעמודים הראשונים, אך התחושה הכוללת הייתה שמדובר במתן כבוד למחיר הכבד, מבלי לתת משקל יתר לאבל.

לקראת סיום שלב המנהרות

בשלב השלישי של "צוק איתן" הושלמה יציאת הכוחות הקרקעיים של צה"ל מרצועת עזה, אך הלחימה נמשכה במתכונת השלב הראשון, קרי תקיפות אוויריות. בשלב זה בא לידי ביטוי בעיתונות הלך רוח של תחושת דשדוש ואי־בהירות מנהיגותית. המסרים של ההנהגה כבר לא היו ברורים כבשני השלבים הראשונים,

אלא קיבלו צביון מבולבל שעורר את השאלות האם לישראל יש תוכנית פעולה והאם היא אינה נגררת?

האפשרויות שעמדו על הפרק בשלב זה היו הרחבת הפעולה הצבאית, סיומה תוך הסדרה, או סיומה באורח חד-צדדי. בנקודה זו של אי-בהירות בנוגע לצעדים הבאים, גם התקשורת החלה לגלות ספקות, עד שלא רק שלא צידדה בהרחבת הפעולה הקרקעית, אלא להפך, תמכה בהפסקת המבצע. בהמשך למגמה זו התחילה להופיע בעיתונות ביקורת על הלוחמה עצמה. כך, לדוגמה, כותרת גדולה ובולטת ב"דיעות אחרונות" בישרה: "לא מבצע, מלחמה"⁶². מאמרים בעיתון זה נכתבו בקו דומה: "האירועים"⁶³ שקרו אתמול חמורים. בעיקר עצובים [...] אבל אסור שהאירוע הזה יטשטש את המטרות שהציבה ממשלת ישראל עם תחילת המבצע. לא הובסנו [...] ואת כל השאר ממילא לא נשיג בכוח, אלא רק בהסכמים ובהבנות"⁶⁴ גם ב"ישראל היום" נכתב: "הבטן אומרת להרחיב; הראש: מנהרות – ולצאת"⁶⁵. רק כאשר העמדה שהוצגה בתקשורת הפכה להתנגדות להרחבת הפעולה הקרקעית, החלה להימתח ביקורת על הדשדוש והבלבול ועל המצב שהביא למוות מיותר. חוסר הבהירות אפשר עיסוק, אם כי מועט, במחיר הנפגעים. נושא הנפגעים בכלל עלה בשלב זה על סדר היום התקשורתי בראש ובראשונה בהקשר של תחושת אי-הבהירות לגבי מטרות הלחימה, שהובילה גם לחוסר מעש. באחד המאמרים נכתב: "[...] כששמעתי אמש את נתניהו מתאר באותן מילים ממש את מעלות ההרתעה ללא הסדרה, חשבתי על 33 לוחמים, ישראלים טובים, שיכלו לחיות בינינו היום, אלמלא נתניהו חשש כל כך מלקבל החלטה [...] כעסתי ושמחתי. מוטב מאוחר מלעולם לא [...] היתרון המידי של הרעיון הוא שההיגררות אחר החמאס נפסקת. מישהו התבלבל כאן: חמאס הוא שזקוק להבנות עם ישראל – לא להפך"⁶⁶. במאמר אחר, שנכתב תחת הכותרת "מחירים של מלחמה", נקבע: "[...] הנתיהב השני חותר לדילול כוחות חד-צדדי. משימת כוחות היבשה הושלמה, יודע ראש הממשלה. רקטות ייענו בהפצצות. שקט ייענה בשקט. הנתיהב הזה הוצע לנתניהו לפני עשרה ימים. הוא לא אמר כן ולא אמר לא. הוא לא ידע להחליט. מאז נהרגו בתוך הרצועה ועל הגבול יותר מ-30 חיילים. המורל של כוחות היבשה בשטח גבוה, אבל הפחד מדשדוש מחלחל [...] פתחי המנהרות הבאות נמצאים במקומות שצה"ל לא רוצה להגיע אליהם. המחיר בנפש לא יצדיק את התמורה"⁶⁷. הביקורת התחדדה עוד יותר בהתייחסות התקשורת לנפגעים בשטחי הכינוס ולא בלחימה עצמה. הסיקור יצר הבדל בין היחס ללוחמים פעילים (ברצועת עזה) ובין "ברוויזים במטווח" (מה שנתפס כמוות מיותר בשטחי הכינוס). במילים אחרות, אופי הלוחמה הכתיב את היחס למחיר הנפגעים. דוגמה מייצגת ניתן למצוא במאמר ב"דיעות אחרונות": "הריגת החיילים אתמול בשטח ישראל מבהירה יותר מכל את המצב לאחר שלושה שבועות של לחימה [...] צה"ל מדשדש

במקום, אולי לא באשמתו, אבל כבר שבוע שאין התקדמות ממשית במבצע, מלבד הטיפול במנהרות שמתברר ככאוטי ובוודאי לא עומד בלוחות הזמנים של שר הביטחון, שאמר כי מדובר ב'יומיים-שלושה' [...] מחיר הקיפאון הוא אירועים קשים, כגון נפילת הפצמ"ר הקטלנית וחדירת המחבלים אתמול, כמו גם מותו של לוחם מטיל בזמן הפסקת האש ברצועה [...] החיילים בשטחי הכינוס הופכים ל'ברווזים במטווח' ⁶⁸.

נראה כי בשלב זה עברה שאלת מחיר הנפגעים לתפוס מקום מרכזי יותר בתקשורת ואף לוותה בביקורת. אולם, הסיקור במאפיינים אלה היה קצר ונקודתי והגיע רק בשלב מאוחר יחסית של "צוק איתן" ⁶⁹.

לצד ההתייחסות לדשדוש ולחוסר ההחלטיות, הופיעו בתקופה זו מאמרים מרכזיים עם כותרות כגון "השכול של כולנו" ועם תכנים דוגמת: "[...] ישראל מאוחדת בימים האלה. גם בתחושת צדקת הדרך, גם בכאב על הנופלים. וישראל מאוחדת גם במחירים שהיא משלמת [...]"; ⁷⁰ "[...] השלמה קרובה של המשימה – נטרול המנהרות – במחיר כבד אמנם, 56 חיילים הרוגים [...] אבל תוך פגיעה קשה בכל המערכים של חמאס"; ⁷¹ "אם היו אומרים לי לפני המבצע שאלו יהיו התוצאות, הייתי חותם על זה בשתי ידיים. המחיר של 56 הרוגים הוא כואב, וכואב מאוד, אבל כמות ההרוגים דה־פקטו היא לא המבחן היחיד לעמידה במשימה. המבחן הוא החזרת האמון והביטחון של תושבי עוטף עזה אל מול איום המנהרות" ⁷².

מהיציאה החד־צדדית ועד הפסקת האש האחרונה

הסיקור התקשורתי בשלב זה היה מעורב: מצד אחד, הוא כלל ביקורת על הדרג הבכיר; מצד שני, הוא הביע תמיכה ואף הערצה לחיילים עצמם. מדובר בהפרדה ברורה שזוהתה במחקרים כבר בעשור הקודם. ⁷³ ברם, גם בשלב זה לא היה קישור בין הביקורת כלפי התנהלות הדרג הבכיר ובין מחיר הנפגעים.

הביקורת כלפי הדרג הבכיר התבטאה בטווח שבין הצבת סימני שאלה על התנהלותו ובין ביקורת נוקבת עליה. ביקורת הושמעה, בין השאר, על שימוש בכלי מלחמה לא ממוגנים, על הטיפול במנהרות, על הרמטכ"ל שאפשר לתושבי האזור לחזור לבתיהם עוד בטרם הסתיימה הלחימה ועוד. הכותרות הבאות ממחישות מגמה זאת: "מבצע מתבלבל"; ⁷⁴ "ניפגש בסיבוב הבא"; ⁷⁵ "50 יום של כתישה, התשה וסימני שאלה"; ⁷⁶ "פיי, מאוכזבים"; ⁷⁷ "לבדיקתכם" ⁷⁸ ו"בידיים של חמאס" ⁷⁹. כאמור, בד בבד עם הביקורת על דרג ההנהגה ניתן לזהות בתקשורת הערצה והצדעה לחיילים הלוחמים והצגתם כגיבורים. הסיקור בכיוון זה התמקד בסיפורי גבורה של לוחמים ובביטויי הוקרה כלפי הלוחמים והפצועים. דפוס מייצג ניתן לראות בכותרות הגדולות במיוחד שהופיעו בעמוד הראשון של "ישראל היום" ו"ידיעות אחרונות": "ותודה ללוחמים"; ⁸⁰ "שיבת המופלאים"; ⁸¹ "מצדיעים

לכם"⁸². כותרת המשנה שנלוותה לכתבה האחרונה חידדה נקודה זו: "קצין בכיר: צריך להצדיע ללוחמים. דור ה-Y הוכיח שהוא נלחם בעוז לא פחות מקודמיו". בכתבה עצמה מודגש כי "לצד הצלחה גדולה של צה"ל ומפקדיו, גילויי גבורה והישג מדהים של כיפת ברזל, עולות גם שאלות קשות, ובראשן: האם הממשלה וצה"ל התייחסו במלוא החומרה לאיום המנהרות". במאמר אחר נכתב: "[...] 'צוק איתן' לא הייתה מלחמה של גנרלים. זו הייתה מלחמה של החיילים הקטנים ושל הקצינים הזוטרים, שהכריעו את הקרבות פנים אל פנים. זו הייתה המלחמה של רב-סרן בניה שראל ז"ל [...] ושל עוד רבים וטובים שסיפורי גבורתם יופיעו בימים הקרובים [...] הלוחמים [...] הפגינו איתנות, דבקות במטרה ונחישות להמשיך במשימה עד שתושלם השמדתה של המנהרה האחרונה. במבצע הזה, הלוחמים היו האור בקצה המנהרה. מול מורכבות שדה הקרב והאיומים שניצבו מול הכוחות, צריך להצדיע ללוחמים [...] הבכירים יצטרכו לתת תשובות ללא מעט שאלות"⁸³.

נראה, אם כן, כי בשלב חשוב זה של סיום "צוק איתן" הייתה התייחסות למחיר הנפגעים, אולם הצגת הנושא מיצבה אותם כגיבורים ולא ערערה על הכרחיות המחיר. במילים אחרות, שאלת מחיר הנפגעים לא עלתה באופן ביקורתי, למרות הביקורת כלפי הדרג הבכיר. כאשר הושמעה בשלבים שונים ביקורת בתקשורת או של תושבי הדרום כלפי הדרג הפוליטי, או אפילו כלפי צה"ל, על ניהול המבצע, היא לא כללה את השאלה לשם מה נהרגו החיילים ולא התייחסה כלל לשאלת מחיר הנפגעים.⁸⁴ התחושה העולה מהסיקור התקשורתי היא שלא היה מנוס מתשלום בנפגעים. למעשה, גם שנה לאחר המבצע, דפוס התייחסות זה עומד בעינו.⁸⁵

היבט משלים לנאמר עד כה הוא היחס לשכול במהלך "צוק איתן". מניתוח הסיקור של הלוויות ההרוגים עולה כי גם סיפוריהם האישיים של החללים נוטרלו משאלת המחיר. הכותרות הבולטות סיפרו סיפור על ערכים קולקטיביים וגבורה, הקרבה וגם גבריות והרואיות: "עם ישראל יכול להתפאר בו"⁸⁶; "מנוחת הגיבורים"⁸⁷; "נפל במלחמה מצילת מדינה"⁸⁸; "הם חירפו את נפשם בהגנה על המולדת"⁸⁹; ועוד. בדרך עקיפה זו, ההבניה התקשורתית היא שמחיר הנפגעים מקובל והינו תשלום מוצדק למען מטרה צודקת.

רעיון זה מועצם עוד יותר כאשר מתבוננים בצילומים הנלווים לסיקור ההלוויות. בניגוד לעבר, סיקור אותן הלוויות לא כלל צילומי חיילים בוכים. למעשה, מצאנו מעט צילומי חיילים בהלוויות. מדובר בבחירה משמעותית מאוד, במיוחד כאשר משווים את סיקור "צוק איתן" לאירועים קודמים, כגון שהיית צה"ל ברצועת הביטחון בדרום לבנון או מלחמת לבנון השנייה.⁹⁰ הדמויות

הבולטות בצילומים בהלוויות של חללי "צוק איתן" הן של נשים אזרחיות ולא של חיילים.

לסיום הצגת הממצאים, בדקנו גם האם הופיעו קולות אחרים בתקשורת, ביקורתיים יותר, ביחס לשאלת הנפגעים במהלך המבצע. מצאנו כי קולות כאלה אכן הופיעו, אך הם היו מעטים ומיקומם היה שולי.⁹¹ מדובר בציטוטים מעטים של משפחות שכולות. למשל: "לא רצינו שיהיה גיבור וגם לא החייל של כולם [...] אני גם לא יכולה להגיד שאני גאה בילד שלי. הלך לי הילד והוא לא יחזור";⁹² [...] אין לי כוח לספור כמה פעמים שמעתי סיסמאות כמו 'תודה שהוא הציל אותנו' [...] הן הרגישו אותי מאוד. אני לא רוצה שידו לי, אני רוצה שבובי שלי יהיה בסלון ויקריא לילדים סיפור לפני השינה. אבל אישה אחת, זרה, ניגשה אלי ואמרה 'אני תושבת הדרום ורק רציתי לבקש סליחה על שהייתם צריכים לשלם את המחיר הזה בגללנו'. היא לא אמרה לי 'תודה' אלא 'סליחה', והיא לא אמרה 'בשבילנו' אלא 'בגללנו'. היא ריגשה אותי מאוד [...] הילדים צריכים סיפור שילווה אותם בהמשך חייהם, וסיסמאות כמו 'אבא מת למען המולדת' לא עובדות עלי [...]".⁹³ כמו כן, הופיעו מעט מאמרי דעה ביקורתיים בשאלת מחיר הלחימה. כך, למשל, נכתב באחד המאמרים: "[...] המחיר הוא מחיר דמים, שגם אם נאמר שוב ושוב כמה שאיננו נסבל, לא נצליח לומר את מה שלא יכול להיאמר באמת: עד כמה הוא אכן לא נסבל [...]".⁹⁴ מאמר ביקורתי נוסף הסביר מדוע ההרוגים הם תוצאה של כישלון צה"ל: "באין הברקה – נדרשת הקרבה".⁹⁵

מסקנות וסיכום

כאשר מעיינים בממצאי הסיקור התקשורתי של הנפגעים ב"צוק איתן" מתקבלת תמונה מורכבת, במיוחד לאור הספרות שתוארה לעיל. נראה כי למרות התחושה בעת המבצע שמדובר ב"מלחמת אין ברירה", הסיקור לא חזר באופן מלא לדפוסים ה"מסורתיים"; הוא עסק בנפגעים ובמחיר, אך לא התמסר לאבל ולשכול, כפי שהיה בשנות התשעים של המאה העשרים. למרות הכאב, לא הופיעו צילומי חיילים מתייפחים במרכז הבמה התקשורתית, ובניגוד לסיקור הביקורתי של נפגעים שהופיע בעבר, האופן שבו הוצג המחיר ב"צוק איתן" לא גרם לתחושה של דמורליזציה, אלא דווקא להעצמת התחושה של גאווה לאומית.

ייתכן שמדובר בתופעה חדשה שראוי לתת עליה את הדעת: הנפגעים אינם יוצרים, כבעבר, לחץ תקשורתי וביקורת על מחיר הלחימה; אדרבא, הכאב עליהם והשכול יוצרים דווקא תחושת "ביחד" לאומי ומסייעים להצדקת הלחימה. זוהי תופעה שבאה לידי ביטוי במיוחד בשלבים הקריטיים של "צוק איתן": דפוס הסיקור הישנים קיבלו תפנית ולבשו צורה הממזגת בין הצורך לדבר על השכול ועל הנפגעים ובין הרתיעה ממשמעותם והשפעתם על המורל הלאומי.

כפי שנאמר לעיל, כמה מרכיבים השפיעו על תפיסת התקשורת את הנפגעים. מספר הנפגעים בתחילת המבצע (השלב השני) היה מרוכז וגבוה, וביניהם היו בעלי דרגות בכירות. לכאורה, נתונים אלה היו אמורים להביא לסיקור ביקורתי. למרות זאת, התחושה של "מלחמת אין ברירה" והחזרה המסוימת לערכים קולקטיביים נטרלו, ככל הנראה, מגמה זו והחזירו את הסיקור למגמות מסורתיות שהיו בעבר. בנקודה זו ראוי לשאול: האם הייתה לדרך סיקור זו השלכה על ניהול הלחימה? ניתן לומר בזהירות כי ייתכן והתפקוד התקשורתי במהלך "צוק איתן" תרם ליצירת שיח שבו הנפגעים לא הכתיבו מהלכים צבאיים.

כיצד ניתן להסביר את הממצאים שהוצגו לעיל? יש שיאמרו כי התקשורת תפקדה במהלך המבצע על פי הדגם הליברלי, המבוסס על כוחות השוק ועל רייטינג, ולפיכך סיפקה לציבור את רצונו, שבמקרה זה היה מעוניין בהעלאת המורל הלאומי ובלכידות. אולם נראה כי הסבר זה אינו מספק. מניתוח הממצאים עולה כי היום הקובע מבחינת סיקור הנפגעים היה היום שלאחר הקרב בסג'עיה, בו התקבלה החלטה עריכתית מודעת להצניע את נושא הנפגעים. העורך הראשי של *Ynet*, ערן טיפנברון, הודה כי בחר במודע במדיניות זו, דהיינו – הורדת המינון והמרכזיות של סיקור השכול בתקופות הלחימה, כדי לנסות למנוע מהשכול להכתיב מדיניות: "ההיגיון העיתונאי והציבורי בזמן מלחמה מחייב היררכיה עריכתית שמפנה את תשומת לב הקוראים למה שמרכזי – הפעילות הצבאית [...] אסור לתת לעניינים שברגש לקבוע, לא את דרך ההתנהלות של מדינה ולא את הדרך שבה עורכים תקשורת".⁶ בהתאם לקו פעולה זה, כלי התקשורת הגיעו ביניהם להסכמות בנוגע לסיקור הלוויות, והדבר גרם ליצירת קו תקשורתי אחיד וממלכתי שהיה שונה מן העבר.

התנהלות זו מעוררת מחשבה לגבי תפקידה של התקשורת בישראל בנושאים ביטחוניים, מקומה בשיח הציבורי, ובפרט בסוגיית סיקור הנפגעים, וכן לגבי הצורה שבה היא תופסת את תפקידה בהקשרים אלה. נראה לנו כי נקודות אלו ראויות לדיון ישיר ומעמיק, לאור השלכותיהן האפשריות על מצבי לחימה עתידיים ונוכח המציאות השוררת במדינת ישראל – מדינה דמוקרטית הנמצאת במצב לחימה מתמשך.

הערות

- 1 המחקר לא בדק באופן שיטתי את אמצעי התקשורת האלקטרוניים, אם כי ממחקר חלוץ שביצענו, עולים בהם ממצאים דומים לאלה שיוצגו במאמר זה.
- 2 יגיל לוי, **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאות** (ירושלים: מאגנס, 2010).
- 3 Edward Luttwak, "Toward Post-Heroic Warfare", *Foreign Affairs*, vol. 74, no. 3 (1995): pp. 109-122.

- 4 Steven Rosen, "War Power and the Willingness to Suffer", in: *Peace, War and Numbers*, ed. Bruce Russett (Beverly Hills: Sage Publications, 1972), pp. 167-183.
- 5 משה תמיר, **מלחמה ללא אות** (תל אביב: מערכות ומשרד הביטחון-ההוצאה לאור, 2005).
- 6 לוי, **מי שולט על הצבא?**
- 7 ראו למשל: מיטל עירן-יונה ובתיה בן-הדור, "על הרגישות לנפגעים: מבט השוואתי ומקומי, תפיסות מפקדים ומשמעויות לצה"ל", בתוך: **היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתווך האזרחי**, מיטל עירן-יונה, עורכת (תל אביב: המרכז למדעי ההתנהגות, צה"ל, הוצאת במחנה, 2013), עמ' 126-142.
- 8 לוי, **מי שולט על הצבא?**; עירן-יונה ובן-הדור, "על הרגישות לנפגעים".
- 9 אדוארד לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלו** (תל אביב: משרד הביטחון-ההוצאה לאור, 2002); John Mueller, "The Iraq Syndrome", *Foreign Affairs*, vol. 84, no. 6 (2005): pp. 44-54.
- 10 כך קרה, למשל, ברוב תקופת קיומה של רצועת הביטחון בדרום לבנון (1985-2000). להרחבה בנושא זה ראו: ציפי ישראלי, **יחסי הגומלין בין ממשד פוליטי-ביטחוני, קבוצות מחאה ותקשורת בסכסוך בעצימות נמוכה: ישראל בלבנון 1982-2000**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2007.
- 11 ציפי ישראלי, "תקשורת והיבטים אסטרטגיים של סכסוכים בעצימות נמוכה: מקרה המבחן של ישראל בלבנון 1985-2000", **מחקרים בפוליטיקה ישראלית**, כרך ד' (2011), עמ' 255-288; לוי, **מי שולט על הצבא?**; Mueller, "The Iraq Syndrome";
- 12 כך, לדוגמה, ביוני 2009 נהרגו שמונה חיילים בריטיים באפגניסטן. בתקשורת נראו צילומי ארוגות הקבורה המוצאים ממטוסי תובלה. אירוע זה עורר דיון ביחס למעורבות בריטניה באפגניסטן.
- 13 למשל, כאשר מדובר בנפגעים בכירים. כך קרה, לדוגמה, כאשר תת-אלוף ארז גרשטיין, מפקד יחידת הקישור לדרום לבנון, נהרג ממטען צד בדרום לבנון בפברואר 1999.
- 14 לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלו**.
- 15 לוי, **מי שולט על הצבא?** כך, למשל, מקבלי ההחלטות בארצות הברית הצהירו שייצאו מסומליה לאור הצילומים בתקשורת של הנוכחות האמריקאית שם, למרות שממצאי דעת הקהל עלתה תמונה הפוכה. ראו: Cori Dauber, "Image as Argument: The Impact of Mogadishu on U.S Military Intervention", *Armed Forces & Society*, vol. 27, no. 2 (2001): pp. 205-229.
- 16 עירן-יונה ובן-הדור, "על הרגישות לנפגעים".
- 17 היחס לשכול ולהנצחת הנופלים עבר שינוי משמעותי בתקופה זו. ראו, למשל: שלי גפן קושילביץ, "מהקרבה לקורבן", תפקוד התקשורת בסיקור השכול באסונות צבאיים", בתוך: **ביטחון ותקשורת, דינמיקה של יחסים**, אודי לבל, עורך (באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2005), עמ' 284-309; אודי לבל, "מגויסים במותם, הורים שכולים, חשאיות ואתגור ההגמוניה הצבאית", **עיונים בתקומת ישראל**, גיליון 17 (2003), עמ' 267-286; לוי, **מי שולט על הצבא?**
- 18 אורי בן-אליעזר, **מלחמותיה החדשות של ישראל, הסבר סוציולוגי-היסטורי** (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2012).
- 19 Elisheva Rosman and Zipi Israeli, "Our Forces Become Omer, Yuval and Liran: The Transition of the Media Image of the Israeli Soldier from the Collective to an Individual", *Res Militaris*, 2015 (in press).

- 20 ציפי ישראלי ואלישבע רוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'? החייל הישראלי בראי העיתונות", **עיונים בתקומת ישראל**, גיליון 24 (דצמבר 2014), עמ' 184-218; גדעון דורון ואודי לבל, **פוליטיקה של שכול** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2003).
- 21 לבל, "מגויסים במותם".
- 22 אודי לבל, "נשבור את חומת החשאיות": מיקוח אזרחי-צבאי על שקיפות מרחב הביטחון בזירת השכול הישראלית", **מדינה וחברה**, גיליון 1, 2007, עמ' 19-41.
- 23 Yagil Levy, "An Unbearable Price: War Causalities and Warring Democracies", *International Journal of Political Culture and Society*, 22 (2009): pp. 69-82.
- 24 לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**.
- 25 רפי מן, "מכתב לאב השכול" **העין השביעית**, 19 באפריל 2010, <http://www.the7eye.org.il/34062>
- 26 ציפי ישראלי, **חיל האוויר והתקשורת, ניתוח היחסים בין חיל האוויר לעיתונות הכתובה בשנים 1977-1997 לאור תאונות אוויריות בחיל האוויר**, עבודת גמר לתואר מוסמך האוניברסיטה, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2000.
- 27 בשנות התשעים של המאה העשרים שינתה התקשורת האלקטרונית את פניה. הן הטלוויזיה והן הרדיו התרחבו משמעותית. גם החלק המגזיני בעיתונות המודפסת התפתח. האמצעים החדשים פועלים בהתאם למודלים מסחריים. מודלים אלה הביאו איתם, בין היתר, תחרות, דרמטיות, התמקדות בפרט, התמקדות בסיפור האנושי וברגשות, צבעוניות ולעיתים "צהבהבות". נושא השכול והנפגעים תופס באופן טבעי מקום נרחב בסיקור תקשורת מסוג זה.
- 28 גפן קושילביץ, "מהקרבה לקורבן"; ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'"; Elisheva Rosman and Zipi Israeli, "From 'Rambo' to 'Sitting Ducks' and Back Again: The Israeli Soldier in the Media", *Israel Affairs*, vol. 21, no. 1 (2015): pp. 112-130.
- 29 ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'";
- 30 דרורה כלפון, **כיסוי טקסי לוויית חילים ב"מבט", מטרות ותפקידים**, עבודת גמר לתואר מוסמך בקומוניקציה, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1993.
- 31 שר ושביט מצוטט בעירון-יונה ובן-הדור, "על הרגישות לנפגעים".
- 32 ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'"; עירון-יונה ובן-הדור, "על הרגישות לנפגעים".
- 33 יואב זיתון, מתן צורי, רועי קייס, אליאור לוי ואטילה שומפלבי, "השר סער: צריך להכות בחמאס מכה חזקה", **Ynet**, 8 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4539416,00.html>
- 34 כתבי **Ynet**, "לפיד: שקט תמורת שקט כבר לא על הפרק", 10 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4540877,00.html>
- 35 שלמה צזנה, לילך שובל וגדי גולן, "רה"מ: 'כשאין הפסקת אש, תשובתנו היא אש: נעצים את המערכה'", **ישראל היום**, 16 ביולי 2014.
- 36 יואב זיתון, אליאור לוי ורועי קייס, "חודשו התקיפות בעזה; צה"ל תומך במבצע צבאי מוגבל", **Ynet**, 15 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4544000,00.html>
- 37 שלמה צזנה, דניאל סיריוטי, לילך שובל ויוני הרש, "ההפסקה שלא הייתה", **ישראל היום**, 16 ביולי 2014 (ציטוט דברי קצין בכיר).
- 38 נחום ברנע, "זכותנו להתגונן", **ידיעות אחרונות**, 18 ביולי 2014.
- 39 "מלחמת אין ברירה", **כותרת-על, ישראל היום**, 21 ביולי 2014.
- 40 ארי שביט, "צודקים", **הארץ**, 24 ביולי 2014.
- 41 עמוס הראל, "חמאס גרר את ישראל למבצע קרקעי", **הארץ**, 18 ביולי 2014.

- 42 שמעון שיפר, "זכותנו להתגונן", **ידיעות אחרונות**, 20 ביולי 2014.
- 43 ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'"; Rosman and Israeli, "From 'Rambo' to 'Sitting Ducks' and Back Again".
- 44 איתן הבר, "הלב עם החיילים", **ידיעות אחרונות**, 18 ביולי 2014.
- 45 נחום ברנע, "מכת מנע", **ידיעות אחרונות**, 21 ביולי 2014.
- 46 חנוך דאום, "אנחנו ננצח", **ידיעות אחרונות**, 21 ביולי 2014.
- 47 עמוס רגב, "לנצח ויהי מה", **ישראל היום**, 21 ביולי 2014.
- 48 "13 אחים לגבורה", כותרת ראשית, **ישראל היום**, 21 ביולי 2014.
- 49 "הנאמנים והאמיצים", כותרת על, **ישראל היום**, 21 ביולי 2014.
- 50 עמוס הראל, "כשל לאומי", **הארץ**, 22 ביולי 2014.
- 51 "מפקדים למופת", כותרת ראשית, **ידיעות אחרונות**, 22 ביולי 2014.
- 52 יוסי יהושע, "הגנו בגופם", **ידיעות אחרונות**, 22 ביולי 2014.
- 53 איתמר אייכנר, יוסי יהושע, אורלי אזולאי ואליאור לוי, "צה"ל: לא להפסיק עכשיו", **ידיעות אחרונות**, 22 ביולי 2014.
- 54 ציטוט דברי מח"ט "גולני", אל"ם רסאן עליאן, בתוך: יוסי יהושע, "אנחנו חזקים", **ידיעות אחרונות**, 23 ביולי 2014.
- 55 דן מרגלית, "על אהובי נפשנו", **ישראל היום**, 21 ביולי 2014.
- 56 ציטוט דברי הרמטכ"ל בכותרת הראשית, **ידיעות אחרונות**, 27 ביולי 2014.
- 57 מאמר בולט של יובל דיסקין בכותרת הראשית, **ידיעות אחרונות**, 22 ביולי 2014.
- 58 סימה קדמון, "תמונת ניצחון", **ידיעות אחרונות**, 25 ביולי 2014.
- 59 "יום קשה: נושכים את השפתיים, ונלחמים", כותרת ראשית, **ישראל היום**, 29 ביולי 2014.
- 60 ציטוט דברי מפקד חטיבת הנח"ל, כותרת ראשית, **ישראל היום**, 23 ביולי 2014.
- 61 נחום ברנע, "דשדוש בקצה המנהרה", **ידיעות אחרונות**, 20 ביולי 2014.
- 62 יוסי יהושע, "לא מבצע, מלחמה", **ידיעות אחרונות**, 29 ביולי 2014.
- 63 מדובר בשלוש תקריות באותו יום בהן נהרגו חיילים: חדירת מחבלים, ירי נ"ט ונפילת פצמ"ר.
- 64 סימה קדמון, "גבולות הכוח", **ידיעות אחרונות**, 29 ביולי 2014.
- 65 יואב לימור, "הבטן אומרת להרחיב; הראש: מנהרות – ולצאת", **ישראל היום**, 29 ביולי 2014.
- 66 נחום ברנע, "היום שאחרי", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 25 ביולי 2014.
- 67 נחום ברנע, "מחירים של מלחמה", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 1 באוגוסט 2014.
- 68 יוסי יהושע, "לא מבצע, מלחמה", **ידיעות אחרונות**, 29 ביולי 2014. ביקורת דומה נמתחה גם במאמרו של עמוס הראל, "חיכוכים ראשונים בין הדרג המדיני לצבא, **הארץ**, 30 ביולי 2014.
- 69 יש לציין כי דפוס זה הוצנע בסיקור של "ישראל היום".
- 70 חנוך דאום, "השכול של כולנו", **ידיעות אחרונות**, 1 באוגוסט 2014.
- 71 יואב לימור, "חמאס בלחץ: מצה"ל ומהאוכלוסייה בעזה", **ישראל היום**, 31 ביולי 2014.
- 72 ציטוט דברי קצין בכיר באוגדת עזה בתוך: לילך שובל, "8 פצועים מפצמ"ר", **ישראל היום**, 1 באוגוסט 2014.
- 73 ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'";
- 74 אלכס פישמן, "מבצע מתבלבל", **ידיעות אחרונות**, 15 באוגוסט 2015.
- 75 אלכס פישמן, "ניפגש בסיבוב הבא", **ידיעות אחרונות**, 5 באוגוסט 2014.

- 76 יואב לימור, "50 יום של כתישה, התשה וסימני שאלה", **ישראל היום**, 26 באוגוסט 2014.
- 77 נחום ברנע, "פייר מאוכזבים", **ידיעות אחרונות**, 10 באוגוסט 2014.
- 78 בכתבה עולות שאלות וביקורות בתחומים שונים תחת כותרות המשנה: "חיזבאללה מסיק מסקנות", "בכירי חמאס לא חוסלו", "שפל ביחסים עם ארה"ב" ועוד. ראו איתמר אייכנר, "לבדיקתכם", **ידיעות אחרונות**, 6 באוגוסט 2014.
- 79 נחום ברנע, "בידיים של חמאס", **ידיעות אחרונות**, 15 באוגוסט 2015.
- 80 "ותודה ללוחמים", כותרת ראשית, **ישראל היום**, 6 באוגוסט 2014.
- 81 "שיבת המופלאים", כותרת על, **ישראל היום**, 6 באוגוסט 2014.
- 82 "מצדיעים לכם", כותרת ראשית, **ידיעות אחרונות**, 6 באוגוסט 2014.
- 83 יוסי יהושע, "מורשת קרב", **ידיעות אחרונות**, 6 באוגוסט 2014.
- 84 אפילו כאשר הופיעה כותרת דוגמת "מחיר מבצע", המוקד היה המחיר הכלכלי ולא האנושי. ראו למשל: גד ליאור, "מחיר מבצע", **ידיעות אחרונות**, 7 באוגוסט 2014.
- 85 למעט ביקורת שנמתחה בדיעבד על הנפגעים בקרב בסג'עייה (20 ביולי), אם כי במקרה זה מדובר בביקורת טקטית-נקודתית שהתמקדה בשימוש בכלי המלחמה. ליאור אל-חי, "עם ישראל יכול להתפאר בו", **ידיעות אחרונות**, 21 ביולי 2014.
- 87 "מנוחת הגיבורים", כותרת על, **ישראל היום**, 23 ביולי 2014.
- 88 גואל בנו, "נפל במלחמה מצילת מדינה", **ידיעות אחרונות**, 21 ביולי 2014.
- 89 "הם חירפו את נפשם בהגנה על המולדת", כותרת על, **ישראל היום**, 23 ביולי 2014.
- 90 ישראלי ורוסמן, "מ'לוחם' ל'בן של אמא'?"
- 91 מעניין לציין כי הן הושמעו בעיקר על ידי נשים עיתונאיות. קולות מסוג זה לא נמצאו בעיתון "ישראל היום".
- 92 דבריה של דליה כרמלי, אמו של שון כרמלי שנהרג ב"צוק איתן". מצוטט בתוך: ענת מידן, "הערכים שלי הביאו את שון לישראל. הערכים שלו הביאו אותו אל מותו", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 25 ביולי 2015.
- 93 דבריה של מיכל קידר, אלמנתו של סא"ל דולב קידר שנהרג בתקרית המנהרה ליד קיבוץ ניר עם. מצוטט בתוך: סמדר שיר, "אגיד לילדים שאבא מת כדי להציל אותם", **ידיעות אחרונות**, מוסף 24 שעות, 31 ביולי 2014.
- 94 אריאלה רינגל הופמן, "דכדוך איתן", **ידיעות אחרונות**, 7 באוגוסט 2014.
- 95 אמיר אורן, "בין הברקה להקרבה", **הארץ**, 8 באוגוסט 2014. דברים דומים כתב אמיר אורן במאמרים נוספים, כגון: "זמן שווה דם", **הארץ**, 29 ביולי 2014.
- 96 אורן פרסיקו, "לא לחבל במאמץ המלחמתי", **העין השביעית**, 22 ביולי 2014, <http://www.the7eye.org.il/118327>